

Spiegeldikkopje nog niet uit de gevarenzone

Al in het midden van de negentiende eeuw was het spiegeldikkopje bekend uit de omgeving van Apeldoorn. In een van de oudste standaardwerken over vlinders in Nederland wordt de soort hier gemeld (De Graaf, 1853): “In Gelderland bij Empen jaarlijks zeer enkel, op ééne zonnige plaats van het landgoed de Brederite, tusschen eiken akkermaalshout; ook in het Beekberger wald.”

Tekst: Het spiegeldikkopje leeft in vochtige ruigten langs bospaden en bosranden, open bossen en hoogvenen. **Chris van Swaay** De Vlinderstichting & **Martin Poot** CBS

Het spiegeldikkopje leeft in vochtige ruigten langs bospaden en bosranden, open bossen en hoogvenen. De oudste collectie-exemplaren stammen voor zover wij weten uit 1838 uit het Beekberger Woud (col. Admiraal Maurits Ver Huell). Het Beekberger Woud is een paar jaar later al gekapt, dit tot groot verdriet van de paar natuurliefhebbers die er in Nederland toen waren. Tot 1855 vangt Ver Huell vervolgens vrijwel jaarlijks spiegeldikkopjes bij Empe. De melding in De Graaf (1853) heeft vermoedelijk hierop betrekking. Tot 1917 zijn er hierna geen meldingen of collectie-exemplaren meer bekend uit Nederland. In dat jaar werd op 7 juli een mannetje gevangen bij Empe door M. Hardonk. Hierna bleef het weer lang stil rond de spiegeldikkopjes.

Uit Vlaanderen is het spiegeldikkopje bekend sinds 1921 uit de omgeving van Maaseik. Lempke geeft in 1936 al aan dat goed zoeken rond Apeldoorn én aan de Belgisch-Nederlandse grens bij Maaseik zou moeten kunnen leiden tot nieuwe vondsten van deze vlinder. Toch duurt het uiteindelijk tot 1949 voordat het spiegeldikkopje weer in Nederland gevonden wordt. De soort wordt dat jaar op drie plekken gevangen: in Maarheeze 16, Nuenen 5 en Sterksel 3 exemplaren. Omdat de exacte vindplaatsen geheimgehouden werden uit angst dat ook andere verzamelaars deze plekken zouden bezoeken, is niet duidelijk in welke terreinen de soort toen aanwezig was.

In 1950 wordt de ‘oude’ populatie bij Empe herontdekt. Pas tijdens het Landelijk Dagvlinder Project in de jaren tachtig van de vorige eeuw wordt de werkelijke verspreiding in Nederland (met name in het Peelgebied) duidelijk (Tax, 1989). Ook blijkt dat er af en toe zwervers opduiken in Noord- en Oost-Nederland, vermoedelijk uit Duitse populaties.

Vanaf 1990

Wat al in de jaren tachtig van de vorige eeuw opvalt, is het verschil tussen de Gelderse en de Peelpopulaties. In Gelderland is en blijft het spiegeldikkopje beperkt tot één natuurreservaat en wordt het zo goed als nooit buiten de grenzen van dat gebied gezien. In de Peel lijkt veel meer sprake van een

dynamische metapopulatie: de soort lijkt behoorlijk mobiel. Hij vestigt zich in gebieden en verdwijnt ook weer uit sommige, maar weet zich ook lang in enkele te handhaven.

In Gelderland wordt vanaf 1991 een route in het landelijk meetnet vlinders geteld in de Tondense Heide, eerst door mevrouw Te Kamp-Modderkolk (boerin op een aangrenzende boerderij), daarna door Gerard Bosch. Die telt vanaf 1993 ook de Empese Heide. In 1995 vliegt het spiegeldikkopje nog heel redelijk op de Empese en Tondense Heide. In 1996 is sprake van een heel droog voorjaar, waarna in de zomer alleen nog vlinders worden gezien op de Empese Heide (waar de aantallen altijd al wat lager waren). In 1997 worden ook daar geen spiegeldikkopjes meer gezien. Beide routes zijn tot een paar jaar geleden nog geteld door Gerard Bosch, maar het spiegeldikkopje is nooit meer teruggevonden.

Deze geïsoleerde populatie heeft zich meer dan 150 jaar lang kunnen handhaven. Maar rond 1990 was de oppervlakte geschikt leefgebied al heel klein geworden. Bovendien had het gebied ernstig te lijden onder diepe ontwatering door enkele boerenbedrijven in de omgeving. Het droge voorjaar van 1995 was dan ook niet de hoofdoorzaak, maar de aanleiding (de druppel die de emmer deed overlopen, of in dit geval, leeglopen).

Overigens verdween het spiegeldikkopje in 1995 ook uit Vlaanderen, waar de soort altijd al bijzonder zeldzaam was en de laatste jaren beperkt tot het Stramprooierbroek tegen de grens met Nederland (Maes et al., 2013).

In het Peelgebied vinden we het spiegeldikkopje op twee typen terreinen: vochtig bos en enkele Peelvenen en vochtige heideterreinen. Alleen in het Weertbos en De Groote Peel is de soort alle jaren tussen 1990 en 2018 gevonden. In de omliggende terreinen is de vestiging vaak tijdelijk: de soort vestigt zich, wordt in de jaren daarna soms met tientallen exemplaren geteld, dan nemen de aantallen af en verdwijnt de soort weer. Soms vindt na een aantal jaren weer hervestiging plaats: blijkbaar kan in goede jaren zo'n

Het spiegeldikkopje zit weer in de lift, maar de verspreiding is erg beperkt.

plek bereikt worden en kan de soort zich er een tijdje voortplanten, waarbij het duidelijk is dat de kurk drijft op die paar grote kernpopulaties die nodig zijn om de randpopulaties regelmatig te herbevolken: een metapopulatie.

Ontwikkeling

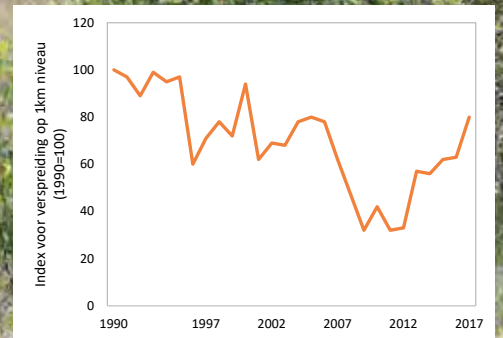
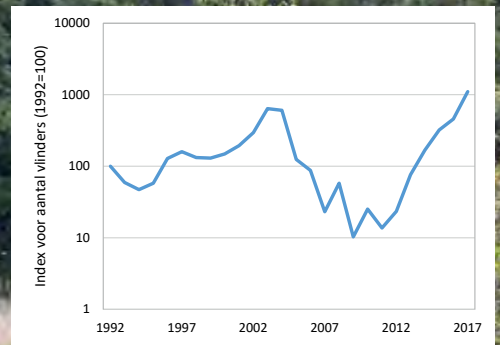
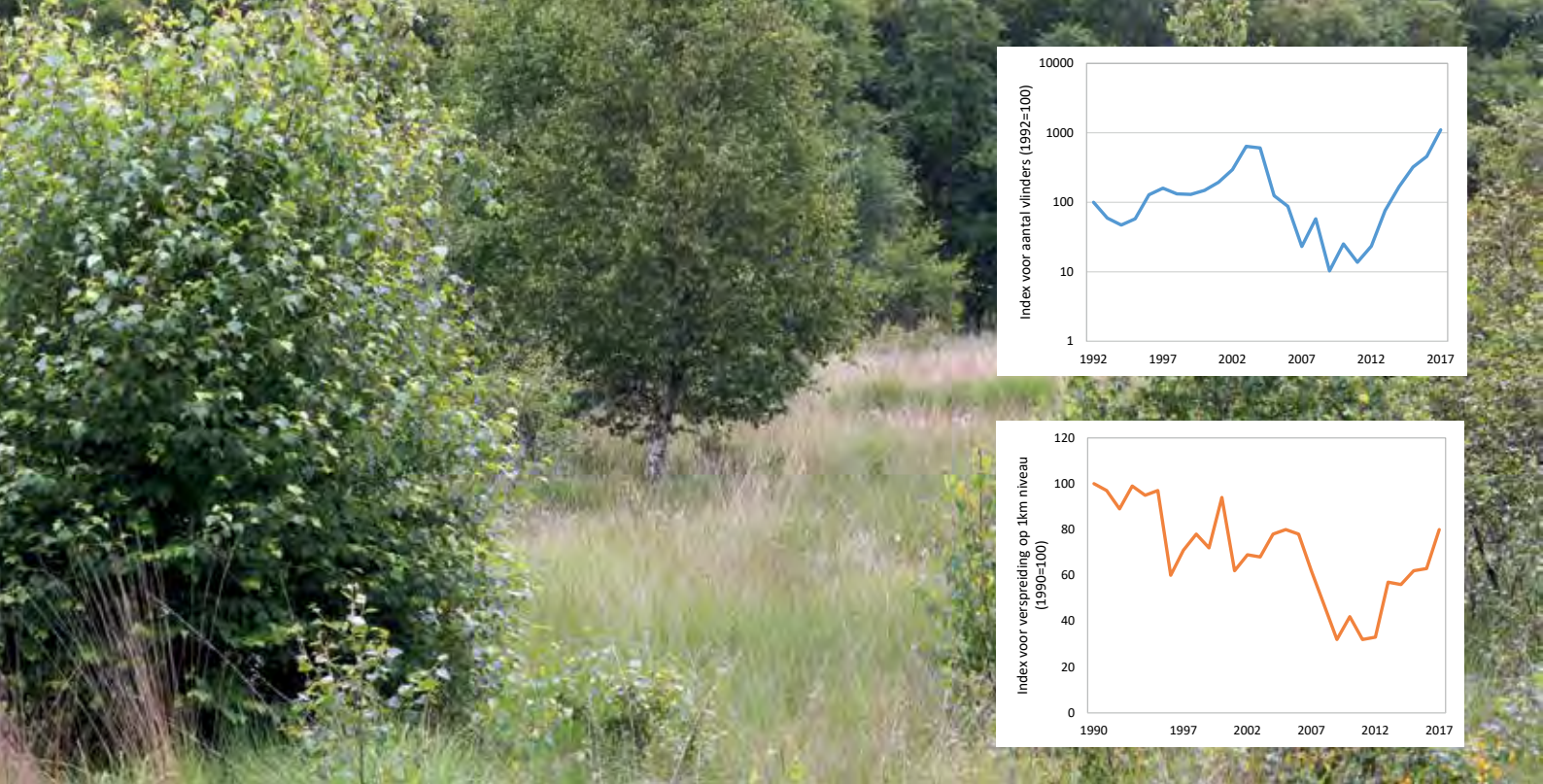
Het spiegeldikkopje is hierdoor een moeilijke soort voor het meetnet. Een route wordt vaak uitgezet als de soort er wordt gezien, dan floreert de soort daar enkele jaren, waarna hij toch weer verdwijnt. Vervolgens kan het voorkomen dat hij weer terugkeert als de route niet meer geteld wordt. Dit komen we dan te weten op basis van losse waarnemingen. We kijken daarom nu op twee manieren: de populatieontwikkeling (aantal vlinders geteld op de vaste routes), en verspreiding (op basis van losse waarnemingen via de telmee.nl en waarneming.nl en geanalyseerd als occupancy (bezetting, een maat voor de verspreiding). Beide zijn onderdeel van het Landelijk Meetprogramma Vlinders, dat valt onder het Netwerk Ecologische Monitoring dat De Vlinderstichting en het CBS samen uitvoeren.

Uit het verspreidingsonderzoek komt dat tot 2010 de verspreiding terugloopt: we verliezen meer kilometerhokken met spiegeldikkopje dan erbij komen. Meest opvallend is hier het verdwijnen van de soort in Gelderland in 1996, en het verschijnen in het Mariapeel-Deurnese Peel-Liesselse Peel-complex. Vooral in de eerste jaren van deze eeuw werden daar heel veel

spiegeldikkopjes geteld: de piek in populatiegrootte is in 2003 en 2004. Daarna raakt de soort in een vrije val. Zou de droge, hete zomer van 2003 ook toen een rol hebben gespeeld? Ten slotte verdween het spiegeldikkopje ook uit Gelderland na een droogteperiode. Het dieptepunt werd bereikt in 2009. Op alle routes samen werden in dat jaar maar elf vlinders geteld. En via losse waarnemingen maar 48. Maar er is goed nieuws: vanaf 2013 zit de soort weer in de lift en is hij uit het dal van 2010 gekropen. Inmiddels is het aantal vlinders weer op een hoog niveau, en er zijn ook weer veentjes en heideveldjes ge(her)koloniseerd.

Klappen

Is het spiegeldikkopje uit de gevarenzone? Dat valt nog te bezien. Want nog altijd is de verspreiding heel beperkt. Bovendien lijken de veenpopulaties hetzelfde te reageren: gaat het in het ene veen slecht, dan meestal ook in alle andere. Alleen het Weerterbos heeft zijn eigen dynamiek; deze locatie staat veel meer onder kwelinvloed en bovendien wordt er door de vlinderbeheerder van het jaar 2018 Jos Berends samen met een groep vrijwilligers gericht beheer gevoerd mede voor het spiegeldikkopje. Verontrustend is ook dat de soort klappen kreeg na de droogtes in 1995 (toen hij verdween uit Gelderland en Vlaanderen) en 2003 (toen de populatie in het Peelgebied inzakte). En 2018 was een extreem droog jaar. We hopen dat we ongelijk hebben, maar het is niet ondenkbaar dat de soort het de komende jaren toch weer moeilijk gaat krijgen.

Het leefgebied van het spiegeldikkopje in de Peel. Inzet: index voor het aantal vlinders 1992-2017 (boven) en de verspreiding 1990-2017 (onder).

Beheer

De oorzaken van het verdwijnen van de Gelderse populatie zijn ontginning en ontwatering. De Empese en Tondense Heide bestaat als natuurgebied natuurlijk nog steeds, maar de vlinder verdween uit dit kleine geïsoleerde gebied door verdroging en het dichtgroeien van open plekken. De maatregelen voor vernatting en vergroting van dit gebied kwamen voor het spiegeldikkopje net te laat.

Ook zijn alle populaties van de ruigten bij vochtige bossen verdwenen of heel sterk achteruitgegaan. Een belangrijke oorzaak van hun verdwijnen is, naast verdroging, het dichtgroeien van het leefgebied. Alleen in het Weerterbos heeft het beheer, in nauwe samenwerking met een grote groep vrijwilligers, ervoor gezorgd dat het geschikt terrein bleef voor het spiegeldikkopje.

De populaties in de hoogveenengebieden hebben zich weliswaar uitgebreid, maar ze leven in een kwetsbare biotoop. Op veel plaatsen hebben ze te lijden onder de opslag van bomen en struiken die de geschikte ruigtevegetaties verdringen en onder de verdere ontwatering. Het huidige hoogveenherstel in het Peelgebied is op korte termijn gunstig voor het spiegeldikkopje, maar op lange termijn is het de vraag of er in de randzones van het hoogveen voldoende leefgebied overblijft. Daarbij draait het met name om een voldoende hoog peil van de grondwaterstand. Op termijn is het dan ook belangrijk om voldoende leefgebied in vochtige bossen en beekdalen te ontwikkelen.

Om de geschikte lage ruigtevegetaties voor het spiegeldikkopje te behouden, wordt vaak begrazing ingezet. Ook hierbij komt het nauw, waarbij het wenselijk is dat de graasdruk niet te hoog is, om te voorkomen dat de vegetatie te veel wordt vertrapt (Raemakers & Van der Made, 1991).

Voor een duurzaam behoud zou gestreefd kunnen

worden naar nieuwe vestigingen, bijvoorbeeld in de natuurontwikkelingsgebieden in en rond het Wijffelterbroek ten westen van Stramproy in Midden-Limburg (Wallis de Vries, 2012). Andere kansrijke plekken, in Noord-Brabant, zijn het Soerendonks Goor, langs de Kleine Dommel ter hoogte van Strabrecht, Urkhovense Zegge (Geldrop-Nueneen), Sang en Goorkens (Mierlo) en Rietmussen (Nueneen) (Wallis de Vries, 2012). Ook kan herintroductie in Gelderland op de Empese en Tondense Heide overwogen worden. Zoals gemeld verdween het spiegeldikkopje hier door een extreem droog voorjaar in 1995 en was het gebied destijds klein en onderhevig aan diepe ontwatering door omliggende agrarische bedrijven. Inmiddels is het gebied fors uitgebreid doordat agrariërs zijn uitgekocht, waarmee ook de waterstand is hersteld.

Literatuur

- Graaf, H.W. de (1853 (1ste stuk, uitgegeven in November 1851)): Nederlandsche schubvleugelige Insekten (Lepidoptera). In: Herklots, J.A. Bouwstoffen voor eene fauna van Nederland: onder medewerking van onderscheidene geleerden en beoefenaars der dierkunde. Eerste deel. Brill, Leiden, pp. 1-55.
- Lempke, B.J. (1936): Catalogus der Nederlandsche Macrolepidoptera I. Tijdschrift voor Entomologie 79, 238-316.
- Maes, D.; Vanreusel, W.; Van Dyck, H. (2013): Dagvlinders in Vlaanderen: nieuwe kennis voor betere actie. Uitgeverij Lannoo nv, Tielt.
- Raemakers, I.P. & Made, J.G. van der (1991): Het Spiegeldikkopje, habitat en beheer. De Levende Natuur 92 (4), 117-122.
- Tax, M.H. (1989): Atlas van de Nederlandse dagvlinders. De Vlinderstichting, Wageningen & Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland, 's-Graveland.
- Wallis de Vries, M.F. (2012): Aandacht voor het spiegeldikkopje in Noord-Brabant. Rapport VS2011.23, De Vlinderstichting, Wageningen.